

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

TIL VA MADANIYAT

ISSN 2181-922X

2023 Vol. 1

www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz

O'ZBEKISTON

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2023 Vol. 1

**www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov
Bosh muharrir o'rinbosarlari: Nodir Jo'raqo'ziev
Ziyoda Teshaboyeva
Mas'ul kotiblar: Ozoda Tojiboyeva
Sanjar Mavlyanov

Tahrir kengashi

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafoyev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Qozoqboy Yo'ldoshev, Farhod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ulvi (Ozarbayjon), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Murtazo Sayidumarov, G'aybulla Boboyorov, Dilorom Ashurova, Nozliya Normurodova, Odinaxon Jamoldinova.

Tahrir hay'ati

Nazef Shahrani (AQSH)	Abdulaziz Mansur (O'zbekiston)
Elizabetta Ragagnin (Italiya)	Timur Xo'jao'g'li (AQSH)
Ahmadali Asqarov (O'zbekiston)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akmal Nur (O'zbekiston)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya)
Bahtiyar Aslan (Turkiya)	Akmal Saidov (O'zbekiston)
Emek Uşenmez (Turkiya)	Mark Toutant (Fransiya)

“O'zbekiston: til va madaniyat” jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief:

Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editors in Chief:

Nodir Jurakuziev
Ziyoda Teshabaeva

Executive secretaries:

Ozoda Tajibaeva
Sanjar Mavlyanov

Editorial board

Hamidulla Dadaboev, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Qozoqboy Yuldashev, Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ülvi (Azerbaijan), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Murtazo Sayidumarov, Gaybulla Babayarov, Dilorom Ashurova, Nozliya Normurodova, Odinakhan Jamoldinova.

Editorial Committee

Nazif Shahrani (USA)	Abdulaziz Mansur (Uzbekistan)
Elisabetta Ragagnin (Italy)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ahmadali Asqarov (Uzbekistan)	Tanju Seyhan (Turkey)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Hisao Komatsu (Japan)
Akmal Nur (Uzbekistan)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Akrom Habibullaev (USA)	Nicholas Kontovas (Great Britain)
Bahtiyar Aslan (Turkey)	Akmal Saidov (Uzbekistan)
Emek Üşenmez (Turkey)	Marc Toutant (France)

"Uzbekistan: Language and Culture" is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Tanju Seyhan, Sabohat Bozorova

Gazeta tilidagi ba'zi standart vositalarning
grammatik-funksional xususiyatlari.....6

Sayali Sadıqova

Azərbaycan dilində hərbi termin yaradıcılığı.....19

Nurislom Xursanov

Tilshunoslikda diskurs va pragmatikaga aloqador hodisalar.....30

Rəxşanə Babazadə

Eyni kökdən ayrılan mənalar (Azərbaycan və
Türkiyə Türkçələri əsasında).....46

Ehsanullah Quvanch

O'zbek tilining Afg'oniston Islom Respublikasi davridagi
ahvoli va davlat tashkilotidagi o'rni.....60

Adabiyotshunoslik

Ilhom Aslonov

Temuriy hukmdorlar obrazining "Boburnoma"da aks etishi.....73

Gulandom Yuldasheva

Mariya Sabtelni tadqiqotlarida Hirot madaniy muhiti tavsifi.....84

Etnologiya. Etnografiya. Antropologiya

Adhamjon Ashirov

O'zbek xalqi turmush tarzi va og'zaki ijodida ot kulti.....97

San'at

Jamoliddin Jo'rayev

Haydar Xorazmiyning "Gulshan ul-asror" asari qo'lyozmalariga
ishlangan miniatyuralar xususida.....108

CONTENT

Linguistics

Tanju Seyhan, Sabohat Bozorova

Grammatical and functional characteristics of some
standard tools in newspaper language.....6

Sayalı Sadıqova

Creation of military terms in the Azerbaijani language.....19

Nurislom Khursanov

Discourse and pragmatics: phenomena in linguistics.....30

Rəxşanə Babazadə

Meanings separated from the same root.....46

Ehsanullah Quvanch

The status of the Uzbek language during the Islamic
Republic of Afghanistan and its place in the state system.....60

Literature

Ilhom Aslonov

Reflection of the image of the Timurid rulers in "Baburnama".....73

Gulandom Yuldasheva

A description of the cultural environment of Herat in the studies
of Maria Sabtelni.....84

Ethnology. Ethnography. Anthropology

Adhamjon Ashirov

The cult of the horse in the oral creativity of the lifestyle
of the Uzbek people.....97

Art

Jamoliddin Juraev

On the miniatures worked to the manuscripts of Haydar Khorazmi's
"Gulshan ul-asrar".....108

Azərbaycan dilində hərbi termin yaratıcılığı

Sayalı Sadıqova¹

Özet

Məqalədə Azərbaycan dilində termin yaratıcılığı prosesi tədqiq olunmuşdur. Müəyyənəldirilir ki, cəmiyyətin tarixi inkişafı ilə bağlı dövlətlər arasında hərbi sahədə müasir müdafiə vasitələrindən istifadəsi termin yaratıcılığının sahələrini genişləndirmişdir. Yeni silah və sursatların yaranması ümumən hərbi sahəsinin daim müasirləşməsi, yeniləşməsi ilə cəmiyyət tarixinin bütün dövrlərində öz xarakteri ilə seçilmiş və yeni yaranan anlayışlar terminlərlə ifadə edilmişdir. Azərbaycan dilində hərbi terminlərin yaranmasında semantik, morfoloji, sintaktik və kalka üsulundan geniş istifadə edilmişdir. Bununla yanaşı hərbi sahənin bütün dünyada inkişafı nəzərə alınaraq Azərbaycan dilində alınma və beynəlxalq terminlər də dilin lüğət tərkibini zənginləşdirir.

Açar sözlər: hərbi, terminologiya, hərbi leksika, sintaktik üsul, leksik üsul.

Giriş

Azərbaycan dilinin leksik qatının mühüm hissəsinin hərbi terminologiya təşkil edir. Müstəqillik illərində hərbi sahənin müxtəlif istiqamətlərdə sürətli inkişafı hərbi terminologiyayı zənginləşdirmişdir. Hərbi sahənin zənginləşməsi, dilə təsir edən xarici və daxili amillər ilk növbədə leksik qatda reallaşır. Azərbaycan dilinin terminologiyasının formalaşmasında dilin leksik qatının xüsusi bir layını təşkil edən hərbi leksika daha çox dəyişməsi, yeniləşməsi ilə xarakterizə olunur.

Bəşəriyyətin yarandığı gündən insanların özünün müdafiəsi üçün müxtəlif alət və vasitələr axtarışında olmuş, daim bu vasitələr yeniləşdirilmişdir. Cəmiyyətin tarixi inkişafı ilə bağlı dövlətlər

¹ Sayalı Sadıqova – filologiya elmləri doktoru, professor, AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

E-pochta: sayalisadigova@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-2858-5904

Alıntı için: Sadıqova, S. 2023. "Azərbaycan dilində hərbi termin yaratıcılığı". *Özbekistan: Dil və Kültür* 1: 19–29.

arasında hərbi sahədə müasir müdafiə vasitələrindən istifadə olunmuşdur. Yeni silah və sursatların yaranması ümumən hərbi sahəsinin daim müasirləşməsi, yeniləşməsi ilə cəmiyyət tarixinin bütün dövrlərində öz xarakteri ilə seçilmişdir. Dil isə ictimai hadisə kimi cəmiyyət həyatında mühüm rol oynayan hərbi sahədə baş verən bu dəyişmələri özündə əks etdirmiş, yeni yaranan silah və sursatların, hərbi alətlərin adlandırılması istiqamətində mühüm işlər aparılmışdır. Hərbi anlayışlar ilkin dövrlərdə primitiv olmuş və daha çox dilin daxili imkanları əsasında yaranmışdır. Y. Məmmədli yazır ki, qədim yazılı abidələrdən başlayaraq dilimizdə işlənən hərbi terminlər qədim hərbi silah, vasitə və sursatlar müasir dövrlə müqayisədə çox sadə, bəsit primitiv səciyyə daşdığı kimi onların adlandırılması da sadə, düzəltmə sözlərlə çox az hallarda isə mürəkkəb dil vahidləri ilə ifadə olunmuşdur [Məmmədli 1997, 48].

XX əsrin əvvəllərindən cəmiyyətdə baş verən dəyişmələr iri hərbi sənaye komplekslərinin yaranması müxtəlif xarakterli müdafiə vasitələrinin yaradılması öz təsirini dildə də göstərmişdir. Çünki yeni hərbi anlayışların ifadə edən vahidlər həmin sahənin inkişafına uyğun olaraq dilin leksik qatında sürətli dəyişmələrə səbəb olmuşdur. Xüsusilə, Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etməsi milli hərbi sənaye və milli ordu quruculuğunun yeni mərhələdə inkişafı hərbi leksik qatda öz təsirini göstərmişdir. Milli dildə hərbi qanun və nizamnamələr hazırlanır, illərdən bəri rus dilində yazılan hərbi sənədlər, kargüzarlıq işləri Azərbaycan dilində aparılır. Hərbi əmrlər, hərbi qanun və nizamnamələrin ana dilində hazırlanması hərbi leksikologiyanın inkişafına təkan vermişdir. Hərbi terminoloji vahidlərin yaradılmasında bir çox sözlər yenidən dilə qaytarılmışdır.

Termin yaradıcılığı prosesi

Termin yaradıcılığı prosesində “hərbi terminologiya” və “hərbi leksika” anlayışları arasında da müəyyən məna fərqləri nəzərə alınmalıdır. Hərbi leksika termini daha geniş mənada hərbi sahədə işlənən bütün anlayışlarla yanaşı hərbi adları, hərbi etiketləri, hərbi qanunları özündə ifadə edir. “Hərbi terminologiya” termini isə hərbi işlə bağlı xüsusi funksiya daşıyan terminləri özündə ehtiva edir. Hərbi terminlər daşdığı funksiyasına, işlənmə dərəcəsinə görə ümumişləksözlərdən fərqlənir. Hərbi sursatın, hərbi geyimlərin, hərbi titul və rütbələrin, silahların, taktiki anlayışların, hərbi etiketlərin, hərbi qüvvələrin və onların daxili bölmələrinin adlarını ifadə edən xüsusiləşmiş sözlər hərbi terminologiyayı

formalaşdırır. Hərbi terminologiyanın inkişafına uyğun olaraq hərbi terminləri aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

1. silah növləri;
2. yeni texnika və nəqliyyat adları;
3. hərbi vəzifədə ixtisas adları;
4. hərbi rütbə və titul adları;
5. hərbi geyim adları;
6. hərbi əməliyyat növlərinin adları;
7. hərbi komanda adları.

Hazırda Azərbaycan dilində hərbi leksik qatın yaranması həm dilin daxili imkanları, həm də alınma sözlər hesabına zənginləşir. Hərbi leksikanın inkişafında dilin daxili imkanları əvəzəilməz mənbə olaraq qalmaqdadır. Belə ki, hərbi leksik vahidlərin yaranmasında semantik, morfoloji, sintaktik və kalka üsulundan geniş şəkildə istifadə olunur. Müasir Azərbaycan dilində semantik üsulla yaranan hərbi terminlər daha çox sözlərin, terminlərin semantik inkişafı ilə bağlıdır. Bir çox ümumişlək sözlər yeni məna kəsb edərək hərbi sahədə termin kimi işlənir. Məsələn, qol sözü ümumişlək məna ilə yanaşı, hərbi sahədə “qoşunun sağ və sol cinahları” mənasında, saxlov – saxlamaq sözündən olub həm ümumişlək söz kimi, həm də “ordunun ömürlük xidmətdə olan hissəsi”, qoruyucu həm ümumişlək söz kimi, həm də “qoşunun önündə gedən başçı” mənasında işlənir. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində bir qrup sözlərin terminləşməsi müxtəlif istiqamətdə baş verir. Y.Məmmədli hərbi sahədə terminləşmənin üç növünü – transterminləşmə, reterminləşmə, determinləşmə kimi yollarını göstərmişdir [Məmmədli 1997, 12].

Hərbi terminologiyanın formalaşmasında semantik üsulla yaradılan ağız, ayaq, açar, bölük, daraq, göz sözlərinin hərbi terminologiyada yeni məna ifadə edərək yeni anlayışı adlandırmışdır. Məsələn, patron darağı, tüfəngin ağzı, topun ayağı, aşağı yuva, yuxarı yuva və s. Eləcə də doğu, batı, bölüm, baxım, vuruş, yaylım utilitarizm yolu ilə dildə yeni anlayışlar ifadə etmişdir.

A.Qurbanov yazmışdır: “Dünyada hər bir anlayışı ayrı-ayrı xüsusi sözlərlə ifadə edən heç bir dil yoxdur və ola da bilməz. İnkişaf əlaqədar olaraq meydana çıxan yeni-yeni anlayışlar ifadəsi üçün çox zaman yeni sözlər axtarılmayıb, dildəki mövcud sözün mənası dəyişdirilməklə bu və ya başqa məfhum ifadə olunur” [Qurbanov 1985, 389]. Müasir Azərbaycan dilində də yeni yaranan hərbi məfhumların ifadəsində dilin leksikasında olan sözlərdən istifadə olunmuşdur. Hərbi iş, hərbi mexanizmlər, hərbi alətlərin

adları ilə bağlı yaranan yeni anlayışların adlandırılmasında dildə olan sözlərin mənacə genişlənməsi əsas götürülərək yeni hərbi anlayış ifadə edən terminlər yaradılmışdır. Bu zaman sözün əvvəlki mənası bir əşyadan, hadisədən başqasına köçürülür. Məsələn, Azərbaycan dilinin ümumişlək bazasında “daraq” sözü saç darayıb düzəltmək üçün dişli alət kimi işlənirsə, hərbi terminologiyada silahın sandığına keçirilən patronları yan-yanə qoymaq üçün qab, qutu [Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti 1966, 34] mənasında işlənir. “Daraq” sözü burada məna dəyişikliyinə uğrayaraq semantik cəhətdən yeni anlayışı ifadə etmişdir. Hərbi terminologiyanın inkişafında yalnız ümumişlək sözlər deyil, müxtəlif sahələrdə işlənən terminlər də mənacə genişlənərək hərbi sahədə yeni məna ifadə edir. Məsələn, bölmə, əməliyyat, bölmə, vurma kimi terminlər həm hərbi sahədə, həm də riyaziyyat sahəsində müxtəlif anlayışları bildirir.

Müasir dövrdə hərbi terminologiyanın inkişafında tarixən abidələrimizdə işlənən sözlər hərbi sahədə hərbi termin kimi işlənir. Məsələn, alay, onbaşı, yüzbaşı, taqım və s. Sovet dövründə Azərbaycan dilində işlənən serjant, yefreytor, praporşik, adyutant, dversiya, otdeleniya terminləri abidələrə işlənən gizir, çavuş, əsgər, yavər, bölmə sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Hərbi terminologiyanın inkişafı

Hərbi terminologiyanın inkişafında morfoloji üsulla yaradılan terminlərin işlənmə imkanları daha genişdir. Morfoloji üsulla hərbi terminlərin əmələ gəlməsində kök söz kimi müxtəlif nitq hissələrinə məxsus olan leksik vahidlərə şəkilçilər artırılmaqla nominativ xarakterli terminlər yaranır. İ.Qasimov yazır: “Bu nöqteyi-nəzərdən morfoloji üsulla hərbi termin yaradıcılığını iki istiqamətdə təhlilə cəlb etmək olar: a) hərbi terminlərin morfoloji üsulla yarandığı kök sözlərin xarakterinə - morfoloji mənsubiyyətinə və b) leksik şəkilçilərin müxtəlifliyinə görə” [Qasimov 2000, 23].

Adlardan və feillərdən düzələn hərbi terminlər müasir Azərbaycan dilində termin yaradıcılığının böyük bir hissəsini təşkil edir. Professor M.Qasimovun araşdırmalarına görə termin yaradıcılığında 50-yə qədər məhsuldar şəkilçilərdən istifadə olunur. Hərbi terminologiya sahəsində $-çı^4$, $-ış^4$, $-lıq^4$, $-liq^4$, $-ık^4$ şəkilçilərinə daha geniş istifadə olunur. Müasir Azərbaycan dilində bu şəkilçilər vasitəsi ilə hərbi termin səciyyəli sözlər yaranmışdır. Məsələn, topçu, basqınçı, atışma, tutuq, bölük, ucluq, yeriş, döyüş, duruş, nişançı, döyüşçü, hücumçu və s. Bu şəkilçilər alınma sözlərə də

qoşularaq yeni terminlər yaradır. Məsələn, fərarilik, mühafizəçi, kəşfiyyatçı, hədəfçi, topçu və s. Morfoloji üsul hərbi termin yaradıcılığı ən məhsuldar üsuldur.

Sintaktik üsulla yaranan hərbi terminlər dilin leksik qatının zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Elm və texnikanın mürəkkəb sahələrinə aid terminlərin mühüm qismi sintaktik üsulla yaranmışdır. Sözlərin birləşərək söz birləşməsi və mürəkkəb söz istiqamətində inkişafı bir çox nominativ xarakterli anlayışları ifadə edir. Hərbi terminlərin həm mürəkkəb söz, həm də söz birləşmələri şəklində formalaşmış dil vahidləri ilə ifadə olunduğunu və dilin ümumi qrammatik qanunlarına əsaslandığını nəzərə alaraq sintaktik üsulla yaranan hərbi terminləri iki qrupa ayırmaq olar. Mürəkkəb hərbi terminlər və söz birləşmələri şəklində olan mürəkkəb hərbi terminlər. Müstəqillik illərində mürəkkəb terminlər işlənmə imkanlarına görə genişlənməmişdir. Məsələn, minaatan, odsaçan, dəstəbaşı, beşatılan, minaaxtaran, yerdəyişmə, manevretmə, işıqsaçan, uzaqvuran və s. Eləcə də son dövrlərdə radioaktiv, tankvuran, özüyəriyən, kiçikçaplı, raketdaşıyan kimi mürəkkəb terminlər hərbi terminologiyayı zənginləşdirir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə daha mürəkkəb, çoxfunksiyalı, çoxsahəli xarakterə malik hərbi əşya, avadanlıq və anlayışlar yaranır ki, bunların dil vahidləri ilə adlandırılması məntiqi olaraq çoxkomponentli terminlərlə ifadə olunur. Hərbi sahədə mürəkkəb qurğuların, hərbi sursatların istehsalının sürətlənməsi söz birləşmələri şəklində çoxkomponentli terminlərin yaranmasına təkan verir. Bununla yanaşı məfhum və anlayışların mənasını daha dəqiq ifadə olunması üçün definitiv funksiyalı terminlər yaranır. Bu terminlərin yaranma prosesində aparıcı rol oynayan nüvə sözləri Azərbaycan dilinə məxsus olan sözlərdir. Bir nüvə söz əsasında yaranan termin söz birləşmələri həmin nüvə sözün ifadə etdiyi məna və semantik yükü özündə ehtiva edən yeni anlayışları bir məna ətrafında birləşdirərək mürəkkəb bir anlayışı bildirir. Bununla da, bu nüvə ətrafında yaranan birləşmələr daxili mənaları ilə bir-birinə bağlı olduğu üçün yaranan semantik məna həmin sözlərin ortaq mənaları əsasında birləşmiş olur. Söz birləşmələri təyin edilən anlayışın funksiyalarının tam şəkildə dəqiq adlandırmasına şərait yaradır. Bu üsul dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində aktiv rol oynayan söz yaradıcılığı prosesidir. Bu tipli termin söz birləşmələrinin struktur-semantik baxımdan formalaşmasında leksik-sintaktik və morfoloji sintaktik üsul əsas göstəricilərdəndir. Leksik-sintaktik üsulla hərbi terminlərin yaranmasında heç bir morfoloji vasitələrdən istifadə

olunmur və ayrı-ayrı sözlər heç bir grammatik vasitə olmadan birləşərək yeni termin əmələ gətirir. Leksik-sintaktik üsulla yaranan hərbi terminlərin yaranmasında semantik bağlılıq aparıcı rol oynayır və sözlər bir-birinə yanaşma əlaqəsi ilə bağlanır. Məsələn, xüsusi təyinatlı, hərbi komanda, hərbi vəzifə, hərbi siyasət, ölü zona, xüsusi təyinat və s.

Morfoloji-grammatik üsulla termin yaradıcılığı zamanı komponentlərin birləşməsində müxtəlif grammatik şəkilçilərdən istifadə olunmaqla birləşmə şəklində terminlər yaranır. Ayrı-ayrı sözlərin morfoloji-sintaktik üsulla birləşmə imkanları leksik-sintaktik üsula nisbətən daha geniş olduğu nəzərə alınaraq bu üsulla yaranan terminlər hərbi sahədə çoxluq təşkil edir. Müasir Azərbaycan dilində hərbi termin söz birləşmələri komponentlərinin sayına və birləşmə xarakterinə görə müxtəlifliyi ilə seçilir. Hərbi sahə ilə bağlı terminologiyada çoxkomponentli söz birləşmələrin hər bir komponenti bir-biri ilə semantik məntiqlə əlaqə yaradır və bütöv sintaktik vahid şəklində özünü göstərir. Mürəkkəb termin söz birləşmələri leksik birləşmə kimi hərbi sahədə işlənən anlayışların adını bildirir. Məsələn, döyüş zəhərləyici maddəsi, radioaktiv çöküntülərin şiddətli dərəcəsi, daxili radioaktiv zəhərlənmə zonası, qırıcı təyyarə zonası, quru qoşunların susdurma atəşi və s.

Müasir Azərbaycan dilində hərbi terminologiyanın zənginləşməsində kalka üsulu ilə söz yaradıcılığı müstəsna yer tutur. Bu üsulla terminlərin yaranması struktur-semantik baxımdan zənginliyi və formal grammatik əlamətləri ilə seçilir. Kalka üsulu ilə yaranan hərbi terminlər daha çox dilin daxili imkanları əsasında yaradılır. Tədqiqatlardan aydın olur ki, hərbi anlayış və məfhumların milli dilin vahidləri ilə ifadə olunmasında ən optimal söz yaradıcılığı üsullarından biri də kalka üsuludur. Kalka üsulu ilə termin yaradıcılığında milli dil modellərinə uyğun hərbi termin və terminoloji söz birləşmələri daha çox yeni anlayışların ifadəsinə xidmət edir. Tam kalka ilə yaradılan hərbi termin söz birləşmələrinin komponentlərinin sıralanmasında mənbə dilin xüsusiyyətləri əsas götürülür. Məsələn, боевая техника – döyüş texnikası, авианосная авиация – təyyarə daşıyan aviasiya, командный пункт – komanda məntəqəsi, пулеметный взвод – pulemyot taqımı və s.

Yarımçıq kalkalar hərbi terminoloji sistemdə tam kalkalara nisbətən çoxluq təşkil edir. Yarımçıq kalkaların hesabına yaranan termin-söz birləşmələrinin komponentlərindən biri kalka edilir, digəri isə kalka edilən dildəki forma və mənada işlənir. Bu tipli kalkaların ya birinci, ya da ikinci komponenti kalka olunur. Hərbi

terminologiyada ingilis dilindən kalka edilən yarımçıq kalkalar Azərbaycan dilinin lüğət tərkibini zənginləşdirir. Məsələn, launch platon-artillerya təqımı, laser gun-lazer topu, leading echelon-birinci eşelon, lefel of command- komanda səviyyəsi operative considerations-operativ məlumat və s. Kalka üsulu ilə yaradılan termin-söz birləşmələrinin yaradılmasında Azərbaycan dilinin qrammatik qanunları, sözyaratma prinsipləri əsas götürülür. Kalkalar dilin daxili imkanları hesabına söz yaradıcılığının üsullarından biri kimi hərbi terminologiyanı zənginləşdirir.

Dillərin qarşılıqlı əlaqəsi, bir dilin digər dildən söz alması tarixi zərurətdən irəli gəlir. Bu baxımdan müasir Azərbaycan dilinin hərbi terminoloji sistemində beynəlmiləl və alınma hərbi terminlər xüsusi lay təşkil edir. Dünya dillərinin əksəriyyətində olduğu kimi Azərbaycan dilində də alınma və beynəlmiləl terminlər hərbi terminologiyada funksionallığı ilə seçilir. İ. Qasımov yazır: "Müasir Azərbaycan dili leksikasının hərbi terminoloji sisteminin müşahidəsi göstərir ki, bu qatda müxtəlif mənşəli alınma hərbi terminlər müəyyən kəmiyyət göstəricilərinə malikdir ki bu cür terminləri mənbə dilinin müxtəlifliyi baxımından iki qrupa bölmək olar: ərəb və fars mənşəli alınma hərbi terminlər və rus mənşəli alınma terminlər [Qasımov 2000, 99]".

Lakin hazırkı dövrdə Azərbaycan dilində hərbi terminologiyanın zənginləşməsində bu mənbələrlə yanaşı, Avropa dillərindən alınan hərbi terminlər üstünlük təşkil edir. Çünki hərbi terminlərin ifadə etdiyi anlayış və məfhum bütün xalqlarda yaxın mənəvilik ilə seçilir. Dünyada istehsal edilən silah, texniki qurğularla yanaşı, onların adları da bütün dillər tərəfindən alınır və həmin dillərdə işlənir. Alınma hərbi terminlərin alınma mənbələrinin müxtəlifliyi reseptor dillərdəki səs uyğunluğuna təsir edir. Bu terminlərin fonetik xüsusiyyətləri hər bir dildə nəzərə alınır və həmin dilin ədəbi dil qanunlarına uyğun olaraq işlənir. Buna görə də alınan hər bir termin alındıqları mənbələrə uyğun olaraq dəyişikliyə məruz qalır. Azərbaycan dilinə daxil olan alınma hərbi terminlərin əksəriyyəti fonetik və qrammatik cəhətdən bu dilin qanunlarına uyğunlaşaraq mənimsənilmişdir. Müasir Azərbaycan dilində rus dilindən alınmış hərbi terminlərə nisbətən Avropa dillərindən, xüsusilə ingilis dilindən alınan hərbi terminlər üstünlük təşkil edir. XXI əsrin əvvəllərində hərbi terminoloji sistemdə bu tipli alınmaların çoxluq təşkil etməsində əsas səbəb hərbi işinin, döyüş texnikası və alətlərinin bu ölkələrdə sürətlə inkişaf etməsi, yeni yaranan hərbi anlayışların bu dillərdə adlandırılması ilə bağlıdır.

Hərbi əşya və məfhumların adları ilə bağlı həmin məfhumları ifadə edən terminlər də Azərbaycan dilinə daxil olmuşdur. Hərbi terminoloji sistemə hazırda Avropa dillərindən sözləmə prosesi ardıcıl və intensiv şəkildə özünü göstərir. Azərbaycan dilinin hərbi terminologiyasına yunan və latın mənşəli beynəlmiləl formantlar da sürətlə daxil olur. Beynəlmiləl terminlərin yaranmasında mənbə dil kimi iştirak edən dünya dilləri ortaq dil elementlərinin artmasına səbəb olur. Beynəlmiləl hərbi terminlər müasir dövrdə inkişaf etmiş bütün dillərdə özünü göstərir və bu terminlərin alınması prosesində hər bir dilin daxili qanunları əsasında milli terminoloji sistemin yaranmasına və sabitləşməsinə müsbət təsir göstərir. Beynəlmiləl terminlər ən azı üç dildə paralel şəkildə işlənməlidir və vasitəçi dil xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda türk dillərinin hər birinə beynəlmiləl hərbi terminlər daxil olur. Bu terminlərin eyni mənbədən alınması həm türk dillərini zənginləşdirir, həm də ortaq hərbi terminlərin yaranmasına şərait yaradır. Ona görə də hərbi terminlərin eyni mənbədən alınması türk dillərinin hərbi leksikasını bir-birinə yaxınlaşdırır. Beynəlmiləl terminlərin alınması prosesində hər bir türk dilinin milli özünəməxsusluğu qorunub saxlanır. Yəni, beynəlmiləl xarakterli terminlərin alınmasında hər bir dilin daxili qanunauyğunluqları nəzərə alınır. Hərbi terminologiyanın inkişafında Sovet dövründə beynəlmiləl terminlər eyni mənbədən, yəni rus dili vasitəsi ilə alınmışdır. Bu beynəlmiləl terminlər sovet məkanında yaşayan xalqların hərbi terminologiyasında ortaq şəkildə işlədilmişdir. Hazırda isə Avropa dillərindən alınan beynəlmiləl terminlər ortaq terminoloji leksikanın formalaşmasında aparıcı rol oynayır.

Bununla da Azərbaycan dilində hərbi terminologiyanın formalaşmasında bütün üsullardan yaradıcılıqla istifadə olunmuşdur. Dillərin qarşılıqlı əlaqəsi, zənginləşməsi xalqlar arasında müxtəlif səviyyəli əlaqə və tədbirlərin yaranması ilə bağlıdır. Bu əlaqə nəticəsində Azərbaycan dilinə rus və Avropa dillərindən terminlər alınmışdır. Hazırda Azərbaycan dilinin hərbi terminologiyasının formalaşması və inkişafında qədim abidələrdə işlənən bir çox terminlər dilə qaytarılmışdır. 1992-ci ildə qəbul edilmiş "Hərbi xidmət haqqında" qanunda kiçik serjant, serjant, baş serjant rütbələri kiçik çavuş, çavuş, baş çavuş rütbələri ilə, starşına və praporşik rütbələri kiçik gizir, gizir, baş gizir rütbələri ilə, polk sözü alay, rota və vzvod sözləri bölük və taqım, batalyon sözü tabur termini ilə əvəz edilmişdir.

Hərbi leksikada işlənən terminlərin mənşəcə aşağıdakı

qruplara ayırmaq olar:

1. Azərbaycan dilində olan hərbi terminlər: vuruş, döyüş, yürüş, qaçış, ordu, tufəng, alay, qundaq və s.

2. Ərəb mənşəli hərbi terminlər: zəbt, dava, istehkam, cəbhə, ehtiyat, əsgər, təcavüzkar, silah, zəif və s. 3. Fars mənşəli hərbi terminlər: atəş, düşmən, zireh, yavər, nəvək, ləşkər və s.

Azərbaycan dilində hərbi terminlərinin mühüm hissəsinin vahid formada və vahid mənada işlənən terminlər təşkil edir. Məsələn, qarovul, cərgə, süngü, nişanlama, dəstə, zərbə kimi terminlər vahid mənada işlənir. Hərbi sahədə işlənən terminlərin standartlaşmasında başlıca yol lüğətlərin tərtib olunmasıdır. Bu nəzərə alınaraq, 2010-cu ildə Zahir Salahov, İkrəm Qasimov tərəfindən "İngiliscə-azərbaycanca-rusca hərbi terminlər lüğəti" [Salahov, Qasimov 2010] tərtib edilmişdir. Müstəqilliyin qorunması, onun daha da möhkəmləndirilməsi üçün sülh, əmin-amanlıq dövlətçiliyin yeni istiqamətdə inkişafını zəruri edir. Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasında ordu quruculuğu məsələləri sürətlə həyata keçirilir, dünya dövlətləri ilə diplomatiya və hərbi əməkdaşlıq sahəsində də yeni nailiyyətlər əldə edilir, Respublikada ordu quruculuğu işində mühüm addımlar atılır. Hərbi quruculuq sahəsində əməkdaşlığın daha da inkişaf etməsi terminoloji istiqamətdə də müəyyən işlərin görülməsini tələb edir. Azərbaycan dilində hərbi terminlərin lüğətlərdə toplanaraq onların qarşılıqlarının və izahının verilməsi əsas məsələlərdəndir. 2010-cu ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyasının qərarı ilə nəşr olunan lüğətdə hərbi sahədə işlənən 15000-dən çox termin verilmişdir. Burada ballistika, artilleriya, hava hücumundan müdafiə, hərbi təbabət, diplomatiya və s. elmlər sahəsində müasir tarixi baxımdan mühüm yeni terminlərin ingilis və rus dillərində qarşılığı verilmişdir. Lüğətdə öz əksini tapan hərbi leksikanı iki qrupa ayırmaq olar: 1. Ümumişlək hərbi terminlər; 2. Məhdud dairədə işlənən hərbi terminlər. Birinci qrupa daxil olan hərbi terminlərə daha qədim dövrlərdən məlum olan silah, hərbi rütbə, geyim adları daxildir. Azərbaycan dilində işlənən ordu, atəş, cəbhə, bomba, basqın, qoşun, marş, hücum, hədəf, atom, quru döyüşü, basqın, çaxmaq və s. terminlərin mənası hamıya məlumdur. İkinci qrupa daxil olan terminlərin mənası isə əsasən hərbi sahəsində çalışan mütəxəssislərə malikdir. Məsələn, eskarp, korvet, ekipirovka, kanonir, fedinq, şnorkel, kaponir, dezaktivasiya, detonasiya, rentgenometr, radiopanel, radiolokasiya və s.

Nəşr olunan lüğətdə türk mənşəli tabor, taqım, buçurqad,

çavuş kimi terminlər öz əksini tapmışdır. Bu terminlər təkcə Azərbaycan dilində deyil, bütün türk dillərində ortaq terminlər kimi işlənir. Terminoloji lüğətlərin tərtibində bu prosesin nəzərə alınması türk dilləri arasında dil əlaqələrinin zənginləşməsinə imkan verir. Türk xalqları arasında ortaq əlaqələrin genişlənməsi üçün ortaq terminoloji lüğətlərin tərtibi müasir dövrdə ən zəruri məsələlərdəndir. Bunun üçün ortaq terminologiyanın yaranması üçün birinci növbədə termin yaradıcılığında ortaq mənbələr müəyyənləşdirilməlidir. Ortaq mənbələrin təyin edilməsi zamanı türkdillərinin daxili imkanları hesabına yaranan terminlər, alınmalar və onun mühüm hissəsini təşkil edən beynəlmiləl terminlər əsas götürülməlidir. Belə alınmalar isə alınan türk dilinin fonetik sisteminə və qrammatik quruluşuna uyğunlaşdırılmalıdır. Ona görə də türk dillərində ortaq hərbi terminlərin yaranma prinsipləri müəyyənləşdirilərkən iki mənbə əsas hesab edilməlidir:

1. Ümumtürk bazası.
2. Beynəlxalq baza.

Ümumtürk bazası əsasında hərbi terminlər lüğəti tərtib etmək üçün birinci növbədə türk dillərində çoxdilli terminoloji lüğətlər tərtib olunmalıdır. Bu gün bu məsələ türk dillərində ən önəmli məsələlərdən biridir. Hərbi sahə ilə bağlı terminlərin lüğəti tərtib edilən zaman hansı dillərin əhatə olunması problemi də nəzərə alınmalıdır. Lüğətlərin tərtibi zamanı hərbi terminologiyanın elmi-konseptual, nəzəri əsasları hazırlanır, terminlərin dəqiqliyinin, konkretliyinin və təkmənalılığın qorunmasına nəzarət edilir. Ortaq terminoloji lüğətlərin hazırlanması zamanı təyin edilmiş dillərin hər birinin hərbi sahəyə aid terminləri seçilməlidir. Bunun üçün müəyyən elmi mərkəzdə hərbi sahə ilə bağlı bütün türk dillərində istifadə olunan terminlər qeydə alınmalı və onların yazılış prinsipləri müəyyənləşdirilməlidir. Hazırda müəyyən sahələr üzrə Azərbaycan, türk, qazax, qırğız, özbək, qaqauz və türkmən dillərində çoxdilli lüğətlər tərtib olunmalıdır. Bunlar ortaq bazanın formalaşması üçün zəmin yaradır. Bu lüğətlər tərtib olunan zaman terminlərin beynəlxalq variantları da nəzərə alınmalıdır. Bunun üçün Azərbaycan, qazax, özbək, türkmən, türk dillərini özündə birləşdirən beynəlxalq hərbi terminlər lüğəti hazırlanmalıdır. Bu lüğətlərin hazırlanması hərbi sahədə ortaq terminlərdən istifadəyə imkan yaradır. Ortaq baza kimi hərbi terminlərin yaranmasında hər bir dildə ümumtürk və vahid bazada Avropa dillərindən alınan hərbi terminlərdən istifadə olunmalıdır.

Ədəbiyyat

Qurbanov, A. 1985. *Müasir Azərbaycan ədəbi dili*. Bakı.

Creation of military terms in the Azerbaijani language

Sayalı Sadıqova¹

Abstract

In the article, the term creation process in the Azerbaijani language was studied. It is determined that the use of modern means of defense in the military field among the states related to the historical development of society has expanded the scope of term creation. The creation of new weapons and munitions, in general, with the constant modernization and renewal of the military field, was selected with its own character in all periods of the history of society, and newly emerging concepts were expressed in terms. Semantic, morphological, syntactic and calka methods were widely used in the creation of military terms in the Azerbaijani language. At the same time, taking into account the development of the military field all over the world, the acquisition and international terms in the Azerbaijani language also enrich the vocabulary of the language.

Key words: *military, terminology, military lexicon, syntactic method, lexical method.*

References

Qurbanov A. 1985. *Müasir Azərbaycan ədəbi dili*. Bakı.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 1966. I cild, Bakı.

Qasimov, İ. 2000. *Müasir Azərbaycan dilində hərbi terminlərin yaranma yolları*. Bakı: Nurlan.

Məmmədli, Y. 1997. *Azərbaycan dilinin hərbi leksikası*. Bakı.

Z.Salahov., Qasimov, İ. 2010. *İngiliscə-Azərbaycanca-rusca hərbi terminlər lüğəti*. Bakı: Elm və təhsil.

¹*Sayalı Sadıqova* – doctor of philological sciences, professor, ANAS, Institute of Linguistics named after Nasimi.

E-mail: sayalisadigova@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-2858-5904

For citation: Sadıqova, S. 2023. "Creation of military terms in the Azerbaijani language". *Uzbekistan: Language and Culture* 1: 19-29.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

O'zbekiston: til va madaniyat (O'zTM) – zamonaviy O'zbekiston (sobiq Turkiston) bilan bog'liq bevosita Markaziy Osiyo mintaqasini birlashtiradigan til, tarix, san'at, etnografiya, madaniyat va ijtimoiy fanlar sohalarini qamrab olgan ilmiy jurnaldir. O'zTM munozarali, zamonaviy, innovatsion, konseptual jihatdan qiziqarli, original mavzudagi ilmiy tadqiqotlarni nashr qiladi. Jurnal lingvistika, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik, din, falsafa, ilohiyot, fan, ta'lim, metodika, sotsiologiya, psixologiya, tarix, madaniyat, san'at, etnologiya, etnografiya, antropologiyaga oid ilmiy yo'nalishdagi maqolalar va taqrizlar hamda konferensiya hisobotlarini qabul qiladi.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo'lyozmalar o'zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, boshqa turkiy tillarda ham qabul qilinadi. Agar muallif o'z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr ettirmoqchi bo'lsa, unda qo'lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etilishi lozim.

Qo'lyozmalar MS Word (.doc) formatida (uzlangcult@gmail.com) elektron pochta-siga yuboriladi. Iqtiboslar va izohlar uchun MS Word menejerini qo'llash mumkin.

Barcha qo'lyozmalar tahririyatga muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma'lumot bilan taqdim etiladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig'i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o'ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo'lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantiriladi. Maqola matni 3 000–5 000 so'zdan iborat bo'lishi kerak.

O'zbek va ingliz tillarida 100–150 so'zdan iborat abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so'zdan kam bo'lmagan kalit so'zlar (o'zbek va ingliz tillarida). Abstraktda maqolaning qisqacha mazmuni va dolzarbligi, tadqiqot natijalari aks etishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati 5 sahifadan oshmasligi kerak.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo'lishi mumkin) 1500 so'zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so'ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo'limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to'q bo'yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o'zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tilda yozilgan bo'lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – to'q bo'yoqda, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki"

shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satr boshidan, boshqa barcha qatorlari xatboshidan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

VII. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

VIII.1. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*, Shahar: Nashriyot nomi.

Qudratullayev, Hasan. 2018. *Boburning adabiy-estetik olami*. Toshkent: Ma'naviyat.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Qudratullayev 2018, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya, kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011 (a), 99]

[Sirojiddinov 2011 (b), 67]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Abdurahmonov, G'anijon, Alibek Rustamov. 1984. *Navoiy tilining grammatik xususiyatlari*. Toshkent: Fan.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdurahmonov, Rustamov 1984, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq mualliflari bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismlari to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda birinchi muallif ismi yoziladi va "boshqalar" deb ko'rsatiladi.

[Familiya va boshqalar kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Abdug'afurov, Abdurashid. 2016. "Badoye' ul-bidoya"ning tuzilish sanasi". *XX asr o'zbek mumtoz adabiyotshunosligi*, Olim To'laboyev muharrirligida, 174–184. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdug'afurov 2016, 176]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL. Foydalanilgan sana.

Mamatov, Ulug'bek. 2018. *O'zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari*.

Toshkent: Mumtoz so'z. <https://kitobxon.com/uz/catalog/sanat/>. 12.03.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Маматов 2018, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2017, 19-hujjat]

VIII.2. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi". *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Mahmudov, Nizomiddin. 2013. "Termin, badiiy so'z va metafora". *O'zbek tili va adabiyoti* 4: 3 – 8. Toshkent.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Mahmudov, 2013, 5]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Aminov, Hasan. 2018. "O'zbekiston san'atida temuriylar siymosi". *O'zbekistonda xorijiy tillar* 2: 246 – 253. doi: 10.36078/1596780051.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

VIII.3. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro‘yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo‘yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo‘lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko‘rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. “Jomiy “Xamsa” yozganmi?.” *O‘zbekiston adabiyoti va san’ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Jabborov, Rustam. 2019. “Navoiyning Tabrizda yashagan xorazmlik kotibi”. *UZA: O‘zbekiston Milliy axborot agentligi*, 08.12. <https://uza.uz/uz>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Jabborov 2010, 17]

Maqola so‘ngida foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro‘yxati ikki qismdan iborat bo‘lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko‘rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini “The Chicago Manual of Style, 16th Edition” qo‘llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko‘rib olishingiz mumkin.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Uzbekistan: language and culture is an academic journal, publishing research in linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies. We aim to publish cutting edge, innovative, conceptually interesting, original case studies and new research, which shape and lead debates in multifaceted studies. We do not publish economic analyses or policy papers. Any opinions and views expressed in publications are the opinions and views of the authors, and the publishers are not responsible for the views/ reviews of the contributors.

The journal is published four times a year. The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcomed. In addition to research articles, the journal welcomes book reviews, literature overviews, conference reports and research project announcements.

1. General

- Submission Guideline

1. Manuscripts may be submitted at any time during the year. However, if the author wishes to have his/her manuscript published in a certain issue of the journal, the submission should be made at least five months in advance of the proposed publication date.

2) Manuscripts should be submitted by email (uzlangcult@gmail.com) as an attachment in MS Word document (.doc) format and use MS Word Source.

3) All manuscripts should be submitted with a cover page including an email address, a mailing address and a short introduction about the author(s) /contributor(s)'.

2. Manuscript format

1) The main texts should be written in Times New Roman font, 12 point, and single-spaced in 44 pagination with 1-inch margins.

2) Submissions must follow the author-date system of *The Chicago Manual of Style*, 16th Edition.

3) Quotations are given in brackets in the text.

4) A research article should normally be no more than 9,000 words in length, including the following contents:

- an abstract of 150-200 words (in English, Russian, and Uzbek) and seven to ten keywords;

- a list of references of no more than five (5) pages;

- tables and figures, if any.

5) A book review should generally be about 1,500 English words (or other languages) in length, and must include the heading and closing in the following format:

- Heading: *Title of the Book*. By Author's Name(s). City of Publication: Publisher Name, Year. pp. Price, ISBN:, (hardcover/paperback).

- Closing: Book reviewer's name, affiliation and postal address at the end.

6) Style Points Headings. Limit: Four levels.

- Level 1. Title Style (e.g. the first letter of each word upper case, except prepositions), Bold, and 14 point.
- Level 2. Title Style, Italics, 14 Point.
- Level 3. Modified “down” style (first letter upper case, or first letter of first two words if the first word is an article), Bold, and 12 point.
- Level 4. Modified down style, Bold, 11 point.

3. Style and Usage

1) Translation

- Translated excerpts from classical texts or non-English sources should be annotated with clarification of its original/published language and translator. Likewise, “Author’s own” translations of quoted texts should be noted as such.

- The author is expected to provide an English translation of key terms in the work, rather than a translator without expertise in the subject.

- Excerpts or quoted texts from published translation will not be edited. However, UzLC editors may query or modify translations of key terms or texts provided by the author.

- Where necessary, short supplementary information such as dates, an item in its original characters, or the Romanized form of a non-English item, may be included.

- Names of foreign publishers, and titles of sources published in a foreign language should primarily appear in Romanized form without translation. However, if necessary, a translation may be added in brackets ([]).

2) Names and Terms

- Place Names (foreign):

Designation for division of areas should be either translated or hyphenated after the given area name.

Designation for geographical/structure names are not hyphenated, and appear without the equivalent English term.

Institutional names are considered proper nouns. Their names should appear following the preference of the individual institutions.

3) The descriptive designation of a period is usually lowercase, except for proper names or traditionally capitalized terms.

4. Quotation

1) Block Quotations:

- A block quotation should start with double line spacing and an indentation from the left margin. From the second paragraph of the block quotation, additional paragraph indentation is needed.

Texts in block quotation should be written in Times New Roman 10 pts., and not be entirely italicized.

5. Others

1) There is one space after sentence punctuation and not two.

2) The end parenthesis, closing quotation mark, and footnote numbers come after the sentence punctuation.

3) For parentheses within parentheses, use brackets ([]).

6. Basic Citation Format

The following examples illustrate citations using the **author-date** system. Each example of a reference list entry is accompanied by an example of a corresponding parenthetical citation in the text. For more details and many more examples, see chapter 15 of *The Chicago Manual of Style*.

BOOK

Reference List (hanging indent):

Pollan, Michael. 2006. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of How Eating Has Evolved*. New York: Penguin.

In Text Cite:

[Pollan 2006, 99–100]

Reference List (hanging indent):

Ward, Geoffrey C., and Ken Burns. 2007. *The War: An Intimate History, 1941–1945*. New York: Knopf.

In Text Cite:

[Ward and Burns 2007, 52]

For four or more authors, list all of the authors in the reference list; in the text, list only the first author, followed by et al. (“and others”):

[Barnes et al. 2010, 847]

Reference List (hanging indent) book chapter:

Kelly, John D. 2010. “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War.” In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press.

In Text Cite:

[Kelly 2010, 77]

Chapter of an edited volume originally published elsewhere (as in primary sources):

Reference List (hanging indent) book originally published elsewhere:

Cicero, Quintus Tullius. 1986. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” In *Rome: Late Republic and Principate*, edited by Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White. Vol. 2 of *University of Chicago Readings in Western Civilization*, edited by John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press. Originally published in Evelyn S. Shuckburgh, trans., *The Letters of Cicero*, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

In Text Cite:

[Cicero 1986, 35]

BOOK PUBLISHED ELECTRONICALLY

If a book is available in more than one format, cite the version you consulted. For books consulted online, list a URL; include an access date only if one is required by your discipline. If no fixed page numbers are available, you can include a section title or a

chapter or other number.

Reference List (hanging indent):

Austen, Jane. 2007. *Pride and Prejudice: A Novel in Five Books*. New York: Penguin Classics. Kindle edition.

In Text Cite:

[Austen 2007, 101]

Reference List (hanging indent):

Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. 1987. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders>

In Text Cite:

[Kurland and Lerner, chap. 10, doc. 19]

JOURNAL ARTICLE

Article in a print journal

In the text, list the specific page numbers consulted, if any. In the reference list entry, list the page range for the whole article.

Reference List (hanging indent):

Weinstein, Joshua I. 2009. "The Market in Plato's Republic." *Classical Philology* 104:439–58.

In text cite:

[Weinstein 2009, 440]

Article in an online journal

Include a DOI if the journal lists one. A DOI is a permanent ID that, when appended to <http://dx.doi.org/> in the address bar of an Internet browser, will lead to the source. If no DOI is available, list a URL. Include an access date only if one is required by your discipline.

Reference List (hanging indent):

Kossinets, Gueorgi, and Duncan J. Watts. 2009. "Origins of Homophily in an Evolving Social Network." *American Journal of Sociology* 115:405–50. doi:10.1086/599247.

In text cite:

[Kossinets and Watts 2009, 411]

Article in a newspaper or popular magazine

Newspaper and magazine articles may be cited in running text ("As Sheryl Stolberg and Robert Pear noted in a New York Times article on February 27, 2010..."); they are commonly omitted from a reference list. The following examples show more formal versions of the citations. If you consulted the article online, include a URL; include an access date only if your discipline requires one. If no author is identified, begin the citation with the article title.

Reference List (hanging indent):

Mendelsohn, Daniel. 2010. "But Enough about Me." *New Yorker*, January 25.

In text cite:

[Mendelsohn 2010, 68]

Reference List (hanging indent):

Stolberg, Sheryl Gay, and Robert Pear. 2010. "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote." *New York Times*, February 27. <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

In text cite:

[Stolberg and Pear 2010, 12]

WEBSITE

A citation to website content can often be limited to a mention in the text ("As of July 19, 2008, the McDonald's Corporation listed on its website . . ."). If a more formal citation is desired, it may be cited as in the examples below. Because such content is subject to change, include an access date or, if available, a date that the site was last modified. In the absence of a date of publication, use the access date or last-modified date as the basis of the citation.

Bibliography (hanging indent):

Google. 2009. "Google Privacy Policy." Last modified March 11. <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.

In text cite:

[Google 2009]

Reference List (hanging indent):

McDonald's Corporation. 2008. "McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts." <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

In text cite:

[McDonald's 2008]

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot
va axborot agentligi tomonidan 0936-raqam bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc)
dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga
kiritilgan (30.10.2021. № 308/6).

Tahririyatga kelgan maqolalar mualliflarga qaytarilmaydi.

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani,
Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
Telefonlar: +99871 281-45-11, +99871 281-41-93.
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz
E-mail: uzlangcult@gmail.com

Bosishga 30.03.2023-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 1/16, Ofset bosma. "Cambria" garniturası.
Shartli b.t. 7,51. Nashr b.t. 7,62.

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali tahririyatida
tayyorlandi va sahifalandi.
"YASHNOBOD NASHR" bosmaxonasida chop etildi.
Adadi 300 nusxa. Buyurtma №2.
Bosmaxona manzili: Toshkent shahar Yashnobod tumani,
58-a harbiy shaharcha.